

Χατζηλίκι στη Μ. Ασία

Περίληψη :

Χατζηλίκι ονομάζεται το ταξίδι στα Ιεροσόλυμα με σκοπό το προσκύνημα στους Αγίους Τόπους. Πρόκειται για επαναλαμβανόμενο φαινόμενο με ετήσια περιοδικότητα σε επίπεδο οικισμού, πλήρως ενταγμένο στη συλλογική εμπειρία των ανθρώπων. Είναι στενά συνδεδεμένο με την προετοιμασία για τη μετά θάνατον ζωή. Το χατζηλίκι αφορούσε άνδρες και γυναίκες σε ολόκληρη την περιοχή της Μικράς Ασίας.

Χρονολόγηση

16ος-20ός αιώνας

Γεωγραφικός εντοπισμός

Μικρά Ασία

1. Γενικά

Η Παλαιστίνη και κυρίως τα Ιεροσόλυμα ήταν από πολύ νωρίς πόλος έλξης για τους χριστιανούς. Η αναγνώριση του χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας από το Μέγα Κωνσταντίνο, η εύρεση του Τιμίου Σταυρού και η ανέγερση ναών στα μέρη όπου σύμφωνα με τη Βίβλο εκτυλίχθηκαν τα κύρια γεγονότα της ζωής του Χριστού έδωσαν σημαντική ώθηση στην εξέλιξη του προσκυνήματος. Οι επικρατούσες πολιτικές συνθήκες, καθώς και παράγοντες όπως τα μεταφορικά μέσα, οι δρόμοι, και ο βαθμός ασφάλειας του ταξιδιού, επηρέαζαν το προσκύνημα.

Οι πρώτες αναφορές της Οθωμανικής περιόδου ανάγονται στο 16ο αιώνα, οπότε γράφτηκαν και τα πρώτα **προσκυνητάρια**. Κατ' αναλογία με τους μουσουλμάνους προσκυνητές στη Μέκκα (haci) ονομάζονταν και οι χριστιανοί προσκυνητές στην Ιερουσαλήμ χατζήδες και το προσκύνημα χατζηλίκι. Μεγαλύτερη άνθηση πρέπει να σημειώθηκε κατά το 17ο αιώνα, αφού τα προσκυνητάρια πυκνώνουν εκείνη την περίοδο. Το 1691 εξάλλου ιδρύθηκε στη **Σμύρνη** από το μοναχό Δαβίδ, μέλος της **αγιοταφίτικης αδελφότητας**, το ομώνυμο **μετόχι** με σκοπό τη διευκόλυνση του ταξιδιού. Μεγάλη κίνηση προσκυνητών παρατηρείται και το 18ο αιώνα. Σε κανονισμό της αγιοταφίτικης αδελφότητας που εξέδωσε το 1755 ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Παρθένιος γίνεται λόγος για μοναστήρια στην Ιερουσαλήμ στα οποία έμεναν οι προσκυνητές. Καταβάλλεται μάλιστα προσπάθεια να ρυθμιστεί το οικονομικό σκέλος του θέματος αυτού ώστε να αποφευχθούν στο μέλλον κάποιες ατασθαλίες που είχαν παρατηρηθεί.¹ Αγιοταφίτες μοναχοί ήταν εγκατεστημένοι και στη Γιάφα (Ιόπη), με σκοπό την υποδοχή των προσκυνητών και την προώθησή τους στα Ιεροσόλυμα. Για τους επόμενους δύο αιώνες (19ος-20ός) διαθέτουμε αρκετά λεπτομερείς περιγραφές που αφορούν το χατζηλίκι σε συγκεκριμένες περιοχές-οικισμούς.²

2. Κανονικότητες του προσκυνήματος

Πρόκειται για φαινόμενο επαναλαμβανόμενο σε ετήσια βάση. Για λόγους ασφαλείας και όχι μόνο οι προσκυνητές κινούνταν σε ομάδες, είτε ακολουθούσαν **χερσαίους δρόμους** είτε θαλάσσιους. Η διάρκεια του ταξιδιού μπορούσε να φθάσει συνολικά ως και τους 6 μήνες. Ξεκινούσε δηλαδή συχνά στα τέλη Οκτωβρίου, και συγκεκριμένα μετά τη γιορτή του αγίου Δημητρίου, και τελείωνε με την επιστροφή των χατζήδων στον οικισμό μετά το Πάσχα, ως και τα μέσα Μαΐου. Σε αυτή την περίπτωση το ταξίδι καθοριζόταν από ετήσιες κανονικότητες που καθόριζαν και άλλες πτυχές της ζωής στις παραδοσιακές κοινωνίες. Ενώ η επιστροφή γινόταν πάντα μετά το Πάσχα, με πιθανότερη ημερομηνία αναχώρησης από τα Ιεροσόλυμα την Κυριακή του Θωμά, η ημερομηνία έναρξης του ταξιδιού ποίκιλλε ανά περιοχή από τα τέλη Οκτωβρίου ως και την Καθαρά Δευτέρα. Στον κανονισμό της αγιοταφίτικης αδελφότητας του 1755 οι προσκυνητές χωρίζονται ανάλογα με τη στιγμή της άφιξής τους σε τρεις ομάδες: σε όσους έφταναν ως και τον Ιανουάριο, που πλήρωναν 11 γρόσια για τη διαμονή τους στα διάφορα μοναστήρια, σε εκείνους που έφταναν από το Φεβρουάριο και μετά, οι οποίοι υποχρεούνταν να πληρώσουν 5-7 γρόσια, και στους «υστερινούς», οι οποίοι κατέβαλλαν μικρότερα ποσά.

Χατζηλίκι στη Μ. Ασία

Το χατζηλίκι ήταν ενταγμένο στη συλλογική εμπειρία των ανθρώπων, όπως μαρτυρούν αφενός τα ονόματα με πρώτο συνθετικό το χατζή- και αφετέρου μια σειρά από φράσεις με τις οποίες εύχονταν σε κάποιον να γίνει χατζής.³ Η πραγματοποίηση του ταξιδιού όμως είχε άμεση σχέση με τις οικονομικές δυνατότητες των υποψηφίων, μια και ήταν πολυέξοδο και η προετοιμασία του άρχιζε συνήθως αρκετά νωρίτερα.

Σύμφωνα με τις διαθέσιμες περιγραφές, το ταξίδι σε παλιότερες εποχές γινόταν κατά κύριο λόγο οδικώς, ενώ από το 19ο αιώνα επικράτησε η **θαλάσσια οδός**. Δεδομένης βέβαια της ανάπτυξης του λιμανιού της Σμύρνης από το β' μισό του 17ου αιώνα και της ύπαρξης εκεί του αγιοταφίτικου μετοχίου, δεν πρέπει να αποκλειστεί η χρησιμοποίηση της θαλάσσιας οδού και σε παλιότερες εποχές.

3. Φύλο και ηλικία των προσκνητών

Στο χατζηλίκι συμμετείχαν και άνδρες και γυναίκες. Η συμμετοχή των δύο φύλων επιβεβαιώνεται και από τις προσφωνήσεις με τις οποίες δηλώνεται η πραγματοποίηση του προσκνήματος. Τέτοιες προσφωνήσεις κατέληγαν συχνά να ενσωματωθούν στο όνομα ως πρώτο συνθετικό. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η ενσωμάτωση του τίτλου του χατζή στα ανδρικά βαπτιστικά, από όπου προήλθαν αργότερα και πολλά επίθετα. Οι προσφωνήσεις που αφορούσαν τις γυναίκες παρουσίαζαν μεγαλύτερη ποικιλία. Πιο συνηθισμένη είναι η προσφώνηση χατζήδαινα, μαρτυρούνται όμως και οι χατζάνα και χατζάβα ή χατζάβδα.

Σχετικά με την ηλικία των χατζήδων διαθέτουμε αντιφατικές πληροφορίες, που προέρχονται από δύο διαφορετικούς οικισμούς. Στα **Κοτύωρα** το χατζηλίκι έπρεπε να ακολουθηθεί το γάμο των παιδιών, καθώς το αντίθετο θα επέσυρε τα αρνητικά σχόλια της κοινότητας. Η απαγόρευση προέκυψε προφανώς επειδή η μεγάλη δαπάνη θα μείωνε σημαντικά την οικογενειακή περιουσία, αποβαίνοντας τελικά εις βάρος των ανύπαντρων παιδιών. Καθιερώθηκε έτσι ως υποχρέωση «για τα καλά και προκομμένα παιδιά» να φροντίσουν μετά το γάμο τους ώστε οι γονείς τους να ταξιδέψουν στα Ιεροσόλυμα, σε ανταπόδοση των φροντίδων των τελευταίων. Άλλωστε μετά το γάμο των παιδιών οι γονείς περνούσαν και συμβολικά στο στάδιο της ζωής κατά το οποίο, ελεύθεροι πλέον από άλλες μέριμνες, μπορούσαν να ασχοληθούν με τα απαραίτητα για τη μετά θάνατον ζωή. Αντίθετα με αυτή την πρακτική, στα **Αλάτσατα** συμμετείχαν στο χατζηλίκι ακόμη και μικρά παιδιά, τα οποία ονομάζονταν χατζηδάκια και χατζηδίτσες.

4. Προετοιμασία και αναχώρηση

Το χατζηλίκι περιλάμβανε διάφορα στάδια το 19ο αιώνα. Πριν από την αναχώρηση οργανώνονταν στο σπίτι των υποψηφίων χατζήδων ένα γεύμα στο οποίο έπαιρναν μέρος συγγενείς και φίλοι – στο **Γκέλβερι** και οι ιερείς της κοινότητας. Στα **Κουβούκλια** αυτή η συγκέντρωση είχε το χαρακτηριστικό όνομα «χατζήθκος γάμος». Λάμβανε χώρα ημέρα Κυριακή, μια και το χατζηλίκι εκεί ξεκινούσε πάντοτε Δευτέρα, και προσκαλούνταν οι συγγενείς και οι κάτοικοι του μαχαλά. Οι προσκεκλημένοι πρόσφεραν δώρα για τους οικοδεσπότες, καθώς και για τους αγιοταφίτες. Οι προσκνητές από την πλευρά τους ήταν υποχρεωμένοι κατά την επιστροφή τους να ανταποδώσουν τα δώρα που είχαν δεχθεί. Επίσης ενημερώνονταν από παλαιότερους χατζήδες για τις λεπτομέρειες του ταξιδιού.

Προτού αναχωρήσουν έπρεπε να εξασφαλίσουν την ευλογία της εκκλησίας. Γι' αυτό το σκοπό γινόταν παράκληση κατά τη διάρκεια της οποίας οι υποψήφιοι χατζήδες και το υπόλοιπο εκκλησίασμα συγχωρούσαν αμοιβαία ο ένας τον άλλο. Στο Γκέλβερι ο ιερέας του χωριού απλώς ευλογούσε τους προσκνητές, ενώ στα Κοτύωρα τελούνταν ευχέλαιο στα σπίτια των προσκνητών, οι οποίοι στη συνέχεια εξομολογούνταν και μεταλάμβαναν. Ακολουθούσε τελετουργική προπομπή των προσκνητών από συγγενείς και φίλους, κάποτε και από τους ιερείς και τους υπόλοιπους παρευρισκόμενους, εκτός των ορίων του χωριού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των **Φαράσων**, όπου την ομάδα των προσκνητών οδηγούσε ένας ιερέας του χωριού.

5. Παραμονή στους Αγίους Τόπους

Χατζηλίκι στη Μ. Ασία

Κατά τη διάρκεια της παραμονής στους Αγίους Τόπους οι προσκυνητές επισκέπτονταν τα προσκυνήματα εντός και εκτός Ιεροσολύμων. Ανάλογα με τη χρονική στιγμή της άφιξής τους συμμετείχαν διαδοχικά στις εξής σημαντικές θρησκευτικές εορτές: Χριστούγεννα, Φώτα, Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, Πάσχα. Η συμμετοχή στην τελετή αφής του Αγίου Φωτός κατά τη διάρκεια της ακολουθίας της Αναστάσεως ήταν ένα από τα απαραίτητα συμβολικά στοιχεία της διαδικασίας του προσκυνήματος. Το άλλο ήταν το βάπτισμα στον Ιορδάνη ποταμό. Σε περίπτωση που έφταναν έγκαιρα στα Ιεροσόλυμα, το βάπτισμα γινόταν την παραμονή της εορτής των Φώτων, όπως στην περίπτωση των προσκυνητών από τα Κουβούκλια.

Φρόντιζαν επίσης να προμηθευτούν σάβανο που έφερε την παράσταση της ταφής του Χριστού, εσώρουχα βουτηγμένα στον Ιορδάνη – ή να πάρουν μαζί τους αυτά που φορούσαν κατά τη βάπτισή τους εκεί –, μία λευκή λαμπάδα και 33 λευκά κεριά. Όλα τα παραπάνω θα χρησίμευαν για την τελετή της ταφής τους. Συνήθιζαν επίσης να εξασφαλίζουν συγχωροχάρτι με την υπογραφή του Πατριάρχη Ιεροσολύμων. Στην [Αλάγια](#) μάλιστα και στη [Σπάρτα](#) τοποθετούσαν το συγχωροχάρτι στο φέρετρο του χατζή, ώστε να διευκολυνθεί η μετάβασή του στον Παράδεισο. Προμηθεύονταν επίσης δώρα για συγγενείς, φίλους και κατ' επέκταση για τα μέλη της κοινότητας. Συνήθως επρόκειτο για αναμνηστικά δώρα ή φυλαχτά. Αγοράζαν ακόμη σάβανα για ηλικιωμένα μέλη της κοινότητας κατόπιν παραγγελίας.

Η είσοδος των χατζήδων στο χωριό κατά την επιστροφή τους γινόταν επίσης με τελετουργικό τρόπο. Σχηματιζόταν πομπή που κατέληγε στην εκκλησία, όπου τελούνταν πανηγυρική δοξολογία. Ακολουθούσαν επισκέψεις στα σπίτια των χατζήδων, όπου μοιράζονταν τα δώρα που εκείνοι είχαν φέρει.

6. Σημασία του προσκυνήματος

Ανεξαρτήτως της σημασίας που είχε το χατζηλίκι για τα άτομα και κατ' επέκταση για την κοινότητα, επρόκειτο για μετακίνηση πληθυσμών με ετήσια περιοδικότητα, ενταγμένη πλήρως στη συλλογική εμπειρία τόσο των ατόμων όσο και της κοινότητας. Η υποδοχή που επιφυλασσόταν στους χατζήδες συχνά θύμιζε εκείνη των μεταναστών που επέστρεφαν στον οικισμό. Η απουσία των προσκυνητών για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα από την άλλη δημιουργούσε κάποια προβλήματα, τα οποία διευθετούνταν με τη βοήθεια ατόμων από το συγγενικό ή φιλικό τους κύκλο. Στα Κουβούκλια, λόγω χάρι, συγγενείς των προσκυνητών αναλάμβαναν να φροντίζουν τα κτήματα των τελευταίων.

Η πίστη ότι το ταξίδι στα Ιεροσόλυμα εξασφάλιζε συγχώρεση αμαρτιών, και επομένως την είσοδο στον Παράδεισο, ήταν ευρέως διαδεδομένη. Κάτω από αυτό το πρίσμα εξηγούνται βασικά στοιχεία της διαδικασίας του προσκυνήματος, όπως η εξασφάλιση συγχωροχαρτιού και το βάπτισμα στον Ιορδάνη, που συμβόλιζαν την προετοιμασία για τη μετά θάνατον ζωή και τη μετάβαση στην ομάδα εκείνων που είχαν σωθεί. Με τη συμμετοχή τους στην τελετή του Φωτός οι προσκυνητές γιόρταζαν αυτή τη μετάβαση.⁴ Η σύνδεση του χατζηλικιού με το θάνατο γίνεται άλλωστε προφανής και από την αγορά του σάβανου και όλων των αναγκαίων για την κηδεία του προσκυνητή. Οι χατζήδες απολάμβαναν ιδιαίτερο κοινωνικό status στην καθημερινή τους ζωή και συχνά τα άλλα μέλη της κοινότητας ζητούσαν τη συμβουλή τους. Η διαφοροποίηση αυτή κάποτε δηλωνόταν και από την ενδυμασία τους, όπως δείχνουν οι [μποξάδες](#) στην περίπτωση των [Βουρλών](#).

Οι ομαδικές εκδηλώσεις πριν, κατά την αναχώρηση και κατά την επιστροφή των χατζήδων τόνωναν το θρησκευτικό συναίσθημα και ενίσχυαν τη συνοχή του κοινωνικού σώματος.

1. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α., *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας* 4 (Πετρούπολις 1897), σελ. 42-43.

2. Πρόκειται για μελέτες λαογραφικού περιεχομένου οι οποίες, όσον αφορά το χώρο της Μικράς Ασίας, στηρίζονται κατά κύριο λόγο σε προφορικές μαρτυρίες και δευτερευόντως σε γραπτές πηγές και αναφέρονται σε οικισμούς και από τις τρεις ευρύτερες περιοχές στις οποίες έχει επικρατήσει να διαιρείται η Μικρά Ασία: δυτικά παράλια, Πόντος και εσωτερικό.

3. Στην Αττάλεια οι μεγαλύτεροι έλεγαν στους νέους «Σου εύχομαι, παιδί μου, να ευδοκήσει ο Θεός να πας στα Ιεροσόλυμα για

Χατζηλίκι στη Μ. Ασία

χατζηλίκι», Πεχλιβανίδης, Γ.Π., *Αττάλεια και Ατταλειώτες Β'* (Αθήνα 1989), σελ. 7. Στα Κοτύωρα εύχονταν σε όσους είχαν προσφέρει μια σοβαρή εκδούλευση «Χατζής ή Χατζάβα να ίνεσαι. Ο Θεός ν' αξιών' τσε τον Αν-Τάφον». Εκείνοι που ήταν ήδη χατζήδες εύχονταν στους άλλους «Το είδα να ελέπ'ς» (= εκείνο που είδα να δεις), Άκογλου, Ξ., *Από τη ζωή του Πόντου: Λαογραφικά Κοτυώρων 1* (Αθήνα 1939), σελ. 219. Στα Κουβούκλια τη στιγμή της πρόσκλησης στο «χατζήθκο γάμο» λεγόταν η φράση «Ορίστενα αύριο στο γάμο μας. Θεγός να τ' αξιώσ' και σε σας», Δεληγιάννης, Β., «Το χατζηλίκι στα Κουβούκλια Προύσης», *Μικρασιατικά Χρονικά 2* (1939), σελ. 401.

4. Bowman, G., "Christian ideology and the image of a holy land: The place of Jerusalem pilgrimage in the various Christianities", στο Eade, J. – Sallnow, M. (επιμ.), *Contesting the sacred: The anthropology of Christian pilgrimage* (London – New York 1991), σελ. 98-121.

Βιβλιογραφία :

	Τσαλίκोगλου Ε. , "Λαογραφικά των Φλαβιανών (Ζιντζί-Ντερέ) Καισάρειας της Καππαδοκίας", <i>Μικρασιατικά Χρονικά</i> , 13, 1967, 290-337
	Σταματόπουλος Κ.Μ. , "Η καθημερινή ζωή στη Συνασό της Καππαδοκίας", Ποιμενίδη, Φ. (επιμ.), <i>Η Συνασό της Καππαδοκίας</i> , Άγρα, Αθήνα 1986, 39-91
	Πετρόπουλος Δ., Ανδρεάδης Ε. , <i>Η θρησκευτική ζωή στην περιφέρεια Ακσεράι-Γκέλβερι</i> , Αθήνα 1971
	Ευπραξιάδης Λ. , <i>Το Προκόπι, η Πατρίδα μου. Ιστορία και Λαογραφία</i> , Θεσσαλονίκη 1974
	Άκογλου Ξ. , <i>Από τη ζωή του Πόντου, Λαογραφικά Κοτυώρων, τόμ. Α</i> , Αθήνα 1939
	Βογιατζόγλου Β. , <i>Η Σπάρτη της Μ. Ασίας. Σύμμεικτα Λαογραφικά</i> , Αθήνα 1986
	Βογιατζόγλου Β. , <i>Η Αλάια της Μ. Ασίας</i> , Αθήνα 1995
	Καδάς Σ. , <i>Προσκυνητάρια των Αγίων Τόπων 16ος-18ος αι.</i> , Θεσσαλονίκη 1986
	Κλεάνθης Φ. , <i>Αλάτσατα. Η χαμένη μου πατρίδα: Ιστορία, Λαογραφία, Αναμνήσεις</i> , Αθήνα 1987
	Πετρόπουλος Δ., Λουκόπουλος Δ. , <i>Η λαϊκή λατρεία των Φαράσων</i> , Αθήνα 1949
	Μαντάς Κ. , <i>Λαογραφικά Παλλαδαρίου Προύσας Μ. Ασίας</i> , Έδεσσα 1983
	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α. , <i>Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας</i> , Πετρούπολις 1897
	Παπαδόπουλος Χ. , <i>Ιστορία της εκκλησίας Ιεροσολύμων</i> , Ιεροσόλυμα – Αλεξάνδρεια 1910
	Πεχλιβανίδης Γ.Π. , <i>Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία 2</i> , Αθήνα 1989
	Σακκάς Γ.Η. , <i>Η Ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου. Ιστορική Αφήγηση</i> , Αθήνα 1990
	Χατζηπέτρου Π. , <i>Ιστορία της Αττάλειας της Μικράς Ασίας από της κτίσεως αυτής μέχρι του 1922</i> , Αθήνα 1969
	Δεληγιάννης Β. , "Το χατζηλίκι στα Κουβούκλια Προύσης", <i>Μικρασιατικά Χρονικά</i> , 2, 1939, 400-420
	Bowman G. , "Christian ideology and the image of a holy land: The place of Jerusalem pilgrimage in the various.

Χατζηλίκι στη Μ. Ασία

Christianities", Eade, J. – Sallnow, M., *Contesting the sacred: The anthropology of Christian pilgrimage*, London – New York 1991, 98-121

Γλωσσάριο :

	Αγιοταφική Αδελφότητα, η
Ιδρύθηκε το 326 με σκοπό τη διακονία των προσκυνημάτων στους Αγίους Τόπους. Οι πρώτες σχετικές αναφορές σε φιρμάνια ανάγονται στα τέλη του 15ου αιώνα. Έδρα της αδελφότητας στα Ιεροσόλυμα είναι το λεγόμενο Μεγάλο Μοναστήριο, του οποίου ηγούμενος θεωρείται ο εκάστοτε Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Βασικό καθήκον των αγιοταφικών ήταν τα «ταξίδια», όπως ονομάζονταν οι περιοδείες με στόχο την οικονομική ενίσχυση του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Έπειτα από κάποιο χρονικό διάστημα προφανώς οριστικοποιήθηκαν τα δρομολόγια που ακολουθούνταν, κατά συνέπεια και οι περιοχές που κάθε ομάδα μοναχών έπρεπε να καλύψει, οι οποίες πλέον ονομάζονταν και αυτές ταξίδια. Σύμφωνα με τον κώδικα 622 του αγιοταφικού μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως, το ταξίδι της Σμύρνης περιλάμβανε κατά την περίοδο 1707-1731 τις μητροπόλεις Εφέσου, Σμύρνης, Μηθύμνης, Λήμνου, Μυτιλήνης, Φιλαδελφείας και πάσης Λυδίας, καθώς και την αρχιεπισκοπή Σάμου και Ικαρίας. Αργότερα περιορίστηκε η έκτασή του, δε γνωρίζουμε όμως τα νέα του όρια.	
	θαλάσσια οδός, η
Η ακτοπολική σύνδεση της Γιάφας (Ιόπης) με τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη.	
	μποξιάς, ο
Ειδικό σάλι που οι χατζήδες αγόραζαν στους Αγίους Τόπους και το φορούσαν ως διακριτικό.	
	προσκυνητάρια, τα
Ομάδα χειρογράφων που περιείχαν την περιγραφή, σε πεζό λόγο ή σπανιότερα σε στίχους, κυρίως της πόλης της Ιερουσαλήμ και των μνημείων που βρίσκονται σε αυτή ή και σε άλλες πόλεις και χωριά της Παλαιστίνης, και χρησιμοποιούνταν ως οδηγοί για τους προσκυνητές. Το νέο αυτό φιλολογικό είδος άνησε ιδιαίτερα κατά το 17ο αιώνα, οπότε και γράφτηκαν τα περισσότερα γνωστά χειρόγραφα. Προσκυνητάρια σώθηκαν όμως και από το 16ο, 18ο και 19ο αιώνα. Είναι επίσης γνωστές περιγραφές του όρους Σινά, του Αγίου Όρους, του Μεγάλου Σπηλαίου κ.ά.	
	χερσαίοι δρόμοι, οι
Οι δρόμοι από την Κωνσταντινούπολη, από τις ακτές του Ελλησπόντου απέναντι από την Καλλίπολη και από τη Σμύρνη συναντιούνταν στην Προύσα με τους δρόμους των караβανίων της Ανατολής, συνέχιζαν μέσω Κιουτάχειας, Άκσεχιρ, Ικονίου, Αδάνων και Αλεξαντρέττας, και έφταναν στο Χαλέπι. Αυτή ήταν η κύρια διαδρομή των εμπόρων και των προσκυνητών της Ανατολής. Από το Χαλέπι μπορούσε κανείς να κατευθυνθεί νότια προς τη Δαμασκό, τα Ιεροσόλυμα και την Αίγυπτο ή προς τη Μέκκα, ιερή πόλη του Μωάμεθ, και την Αραβία. Ο δρόμος που ακολουθούσαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι προσκυνητές ήταν σε μεγάλο βαθμό κοινός. Μία άλλη δυνατότητα ήταν να φτάσει κανείς μέσω παρακάμψεων σε κάποια λιμάνια της Μικράς Ασίας, όπως η Αττάλεια ή η Μερσίνα, και να συνεχίσει από εκεί το ταξίδι ακτοπολικώς προς Γιάφα (Ιόπη).	

Παραθέματα

Συγχωροχάρτι που χορηγούνταν έπειτα από εξομολόγηση των προσκυνητών σε πνευματικούς των Ιεροσολύμων

«Δαμιανός ελέω Θεού Πατριάρχης Ιεροσολύμων και πάσης Παλαιστίνης

Η Μετριότης ημών από της χάριτος δωρεάς τε και εξουσίας του Παναγίου και Ζωαρχικού Πνεύματος της δοθείσης παρά του Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού τοις ιεροίς αυτού Μαθηταίς και Αποστόλοις εις το δεσμείν τε και λύειν τας των ανθρώπων αμαρτίας ειρηκότος αυτοίς “λάβετε Πνεύμα άγιον· αν τινων αφήτε τας αμαρτίας, αφιένται αυτοίς· αν τινων κρατήτε κεκρατήνται” και “όσα αν δέσητε και λύσητε επί της γης έσται δεδεμένα και λελυμένα εν ουρανοίς”, εξ εκείνων δε και ημείς αλληλοδιαδόχως ταύτης διαβάσης της θείας χάριτος, έχει συγκεχωρημένον και το κατά Πνεύμα αυτής τέκνον..... εις όσα και αυτός ως άνθρωπος ήμαρτε και εις Θεόν επλημμέλησεν εν λόγω ή έργω ή διανοία, εκουσίως ή ακουσίως και εν πάσαις αυτού ταις αισθήσεσι, και ει υπό κατάραν ή αφορισμόν Αρχιερέως ή Ιερέως εγένετο, ή πατρός ή μητρός αυτού ή τω ιδίω αναθέματι υπέπεσεν, ή όρκον παρέβη, ή άλλοις τισίν αμαρτήμασιν ως άνθρωπος περιεπάρη και ταύτα πνευματικοί πατράσιν εξωμολογήσατο και τον παρ’ αυτών κανόνα εκ καρδίας απεδέξατο και πληρώσαι προεθυμήθη, εκ πάντων τούτων της ενοχής τε και του πταιίσματος λύομεν αυτόν και ελεύθερον έχομεν και συγκεχωρημένον τη παντοδυνάμω εξουσία και χάριτι του Παναγίου Πνεύματος. Όσα δε διά λήθην ανεξομολόγητα είασε, κακείνα πάντα συγχωρήσειεν αυτός ο ελεήμων Θεός δι’ ιδίαν φιλανθρωπίαν και αγαθότητα, πρεσβείαις της

Χατζηλίκι στη Μ. Ασία

υπερευλογημένης Δεσποίνης ημών Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας, του αγίου ενδόξου και Πανευφήμου Αποστόλου Ιακώβου του Αδελφοθέου και πρώτου Ιεράρχου Ιεροσολύμων, και πάντων των Αγίων. Αμήν.

Ο Ιεροσολύμων Δαμιανός και εν Χριστώ ευχέτης»

Δεληγιάννης, Β., «Το χατζηλίκι στα Κουβούκλια Προύσης», *Μικρασιατικά Χρονικά* 2 (1939), σελ. 409.